ALISHER NAVOIYNING “LISON UT-TAYR” DOSTONIDA MA’NAVIY KAMOLOT VA TASAVVUF TALQINI

Ibrohimova Mohlaroy

Annotatsiya. Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonida insonning ma’naviy kamolotga erishish yo‘li, qushlar sayohati timsoli, yetti vodiy ramzi va tasavvufiy qarashlarning badiiy ifodasi tahlil qilinadi. Doston syujeti hamda undagi ramziy obrazlar orqali nafsni yengish, o‘zlikni anglash, birlik va haqiqatni izlash g‘oyalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Lison ut-tayr”, qushlar, Simurg‘, Hudhud, yetti vodiy, tasavvuf, ma’naviy kamolot, nafs, irfon, ramz, komil inson.

Аннотация. В статье рассматриваются путь духовного совершенствования человека, символика путешествия птиц, образ семи долин и суфийские идеи в поэме Алишера Навои «Лисон ут-тайр». Через сюжет и символические образы раскрываются идеи преодоления нафса, самопознания, единства и поиска истины.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Лисон ут-тайр», птицы, Симург, Худхуд, семь долин, суфизм, духовное совершенствование, нафс, самопознание.

Abstract. This article explores the path of spiritual perfection, the symbolic journey of the birds, the seven valleys, and Sufi ideas in Alisher Navoi’s “Lison ut-Tayr”. Through the poem’s plot and symbolic characters, it discusses overcoming the ego, self-knowledge, unity, and the search for truth.

Keywords: Alisher Navoi, “Lison ut-Tayr”, birds, Simurgh, Hudhud, seven valleys, Sufism, spiritual perfection, ego, self-knowledge, symbolism.

KIRISH

Alisher Navoiy ijodi o‘zbek mumtoz adabiyotining eng yuksak bosqichini tashkil etadi. Shoir asarlarida inson qalbi, axloqiy poklik, ilm-ma’rifat, muhabbat va ma’naviy

kamolot masalalari chuqur badiiy-falsafiy talqin etilgan. Uning “Lison ut-tayr” dostoni ana shu g‘oyalarning ramziy va tasavvufiy ruhda ifodalangan muhim namunalaridan biridir. Asar Navoiy ijodining so‘nggi davriga mansub bo‘lib, unda shoir insonning Haqiqat sari intilishi, o‘zligini anglashi va ruhiy poklanishi haqida mushohada yuritadi [1].

“Lison ut-tayr” nomi “Qushlar tili” ma’nosini anglatadi. Dostonning asosiy voqealari qushlarning o‘zlariga munosib podshoh izlab safarga chiqishi bilan bog‘liq. Tashqi tomondan qaraganda bu qushlar haqidagi hikoya bo‘lsa-da, uning botiniy mazmunida inson ruhining kamolot sari safarini anglash mumkin. Navoiy qushlar timsoli orqali inson tabiatidagi turli istaklar, qo‘rquvlar, ikkilanishlar va ma’naviy intilishlarni tasvirlaydi.

ASOSIY QISM

Dostonning muhim obrazlaridan biri — Hudhuddir. U qushlarga yo‘l ko‘rsatuvchi, ularni maqsad sari da’vat etuvchi dono rahbar sifatida gavdalanadi. Hudhudning vazifasi qushlarni shunchaki safarga boshlash emas, balki ularning qalbida izlanish ehtiyojini uyg‘otish, yo‘l mashaqqatlariga tayyorlashdir. Tasavvufiy talqinda Hudhud murshid, ya’ni solikka to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatuvchi ustoz timsoli sifatida tushuniladi. Qushlar esa haqiqatni izlayotgan insonlarni ifodalaydi [2].

Qushlarning Simurg‘ni izlashga qaror qilishi ham chuqur ramziy ma’noga ega. Simurg‘ — komillik, oliy haqiqat va ilohiy birlik timsoli sifatida talqin etiladi. Har bir qushning safarga chiqishdan bosh tortishiga sabab bo‘ladigan vajlari inson hayotidagi ma’naviy to‘siqlarni eslatadi. Bulbulning gulga mahliyo bo‘lishi, to‘tiqushning tashqi go‘zallikka yoki umrni uzaytirish istagiga berilishi, tovusning jannatga intilishi singari holatlar insonning muayyan dunyoviy orzu va manfaatlarga bog‘lanib qolishini anglatadi.

Navoiy bu obrazlar orqali insonni o‘z nafsini tanishga undaydi. Har bir qush o‘ziga xos bahona bilan safardan chekinmoqchi bo‘ladi. Hudhud esa ularning fikrlarini tahlil qilib, asl maqsadga yetish uchun nafs istaklaridan yuqorilash zarurligini tushuntiradi. Demak, dostonning bosh g‘oyalaridan biri — insonning o‘zini anglash jarayoni tashqi olamni bilishdan ham murakkabroq ekanidir.

Asarda yetti vodiy tasviri ma’naviy kamolot yo‘lining bosqichlari sifatida muhim o‘rin tutadi. Bular Talab, Ishq, Ma’rifat, Istig‘no, Tavhid, Hayrat va Faqr-u fano vodiylaridir [3].

Talab vodiysi — haqiqatni izlashga bo‘lgan chin ehtiyoj va qat’iy intilish bosqichidir. Inson bu vodiyda o‘z hayotining ma’nosi haqida savol bera boshlaydi. Ishq vodiysida esa muhabbat insonni o‘z manfaatidan kechishga, maqsad yo‘lida fidoyilik ko‘rsatishga undaydi. Navoiy talqinida ishq oddiy hissiy kechinma emas, balki ruhni poklaydigan va yuksaltiradigan qudratdir.

Ma’rifat vodiysi bilim va anglash bilan bog‘liq. Bu bosqichda inson borliq mohiyatini chuqurroq idrok etishga intiladi. Istig‘no vodiysi moddiy manfaatlarga qaram bo‘lmaslik, nafs istaklaridan ozod bo‘lish g‘oyasini ifodalaydi. Tavhid vodiysida birlikni anglash, barcha mavjudotning yagona haqiqat bilan bog‘liqligini his etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hayrat vodiysi inson aqli va idroki oldida ochiladigan cheksiz sir-sinoatlarni anglatadi. Haqiqatni chuqurroq his qilgan sari insonning hayrati ortadi. Faqr-u fano vodiysi esa o‘zlik da’vosidan kechish, kibr va manmanlikni tark etish, ruhiy poklanishning yuksak bosqichi sifatida talqin qilinadi. Bu vodiylar ketma-ketligi insonning ma’naviy sayohati oson emasligini, har bir bosqich sabr, iroda va fidoyilik talab qilishini ko‘rsatadi.

Dostonning eng muhim badiiy-falsafiy yechimlaridan biri — Simurg‘ni izlab yetib kelgan qushlarning o‘z aksini ko‘rishi bilan bog‘liq. “Si” va “murg‘” so‘zlari fors tilida “o‘ttiz qush” ma’nosini anglatishi haqidagi talqin asarning ramziy qatlamini yanada teranlashtiradi. Qushlar izlagan Simurg‘ o‘zlaridan alohida va uzoqda turgan mavjudot emasligini anglaydilar. Bu holat birlik, o‘zlikni anglash va haqiqatning inson qalbida namoyon bo‘lishi g‘oyalarini ifodalaydi [4].

Mazkur yakun orqali Navoiy insonning eng katta safarini o‘z qalbiga qiladigan safar sifatida ko‘rsatadi. Kishi tashqi dunyodan mukammallik izlash bilan cheklanmasligi, avvalo o‘zidagi illatlarni tan olishi, qalbini poklashi va ma’naviy mas’uliyatni his etishi

lozim. Shuning uchun “Lison ut-tayr” faqat tasavvufiy tushunchalar bayoni emas, balki insonni axloqiy tarbiyalashga qaratilgan badiiy-falsafiy asardir.

Dostonning adabiy-tanqidiy qiymati uning ramzlar tizimi, hikoyatlar va asosiy syujetning o‘zaro uyg‘unligida ham namoyon bo‘ladi. Navoiy Fariduddin Attorning “Mantiq ut-tayr” asaridagi an’anaviy syujetdan ijodiy foydalanadi, biroq uni o‘z dunyoqarashi, badiiy mahorati va turkiy til imkoniyatlari asosida qayta talqin etadi [5]. Shoirning maqsadi manbani takrorlash emas, balki undagi g‘oyalarni o‘z davri va o‘quvchisi uchun yangicha badiiy shaklda ifodalashdir.

Asardagi hikoyatlar ham mustaqil tarbiyaviy mazmunga ega. Ular qushlarning suhbatlarini boyitadi, murakkab tasavvufiy fikrlarni hayotiy voqealar orqali tushuntiradi. Navoiy shu usul bilan o‘quvchini quruq nasihat bilan emas, balki obraz, voqea va xulosa orqali fikrlashga undaydi. Natijada dostonning badiiy ta’sir kuchi ortadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostoni insonning ma’naviy kamolot sari intilishi, nafsni yengishi va haqiqatni anglash jarayonini chuqur ramziy obrazlar orqali yoritgan nodir asardir. Qushlar sayohati inson ruhining safarini, Hudhud ma’naviy yo‘lboshchini, Simurg‘ esa oliy haqiqat va komillikni ifodalaydi. Yetti vodiy tasviri esa bu yo‘lning bosqichma-bosqich kechishini ko‘rsatadi.

Doston bugungi kitobxon uchun ham muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. U insonni o‘z ustida ishlashga, manmanlik va xudbinlikdan yiroq bo‘lishga, bilim va ma’rifatga intilishga, ezgulikni hayot mezoniga aylantirishga chorlaydi. “Lison ut-tayr”ning abadiy qadri ham shundaki, unda inson qalbi va ma’naviy izlanishlari barcha davrlar uchun dolzarb bo‘lgan badiiy-falsafiy darajada tasvirlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

2. Hayitmetov A. Navoiy dahosi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1970.

3. Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1976.

4. Bertels E.E. Navoi va Jomiy. — Toshkent: Fan, 1965.

5. Fariduddin Attor. Mantiq ut-tayr. — Mumtoz adabiyot manbasi.